Camî'den Eleştirel Latife ve Nükteler:

Edebî, Sosyal ve Dinî Kusurlara Dair

Hasan ÇİFTÇİ[1]

Abdurrahmân Câmî veya diğer adıyla Molla Câmî (Nûreddîn Abdurrahmân b. Ahmed) şüphesiz, İran ve İslâm medeniyet ve kültürünün en ünlü yazarlarından biridir. Timurlar döneminde (IX./XV. yüzyılda) yaşadı.

Isfahan asıllı kültürlü bir aileden gelen Câmî, ailesinin yerleştiği Horasan (Bugünkü Afganistan)'ın Câm vilâyetine bağlı Harcird kasabasında (817/1414'te) doğdu, Harât'ta da (898/1492'de) vefat etti.

Câmî, İran kadar Türkiye ve diğer İslâm ülkelerinde ünlü bir âlim ve ârif yanı sıra şair ve yazar olarak bilinmektedir. Onurlu, sade ve kanaatkâr kişiliği ve engin ilmiyle hem ilim çevrelerinde hem yöneticiler nezdinde büyük bir itibar kazandı. Henüz hayattayken şöhreti Hindistan'dan Balkanlar'a kadar bütün İslâm âlemine yayıldı.

İran edebiyatı tarihinde Câmî, klâsik dönemin son en büyük şairi ve yazarı olarak kabul edilir. Eserlerinden iyi bir eğitim gördüğü ve *Kur'ân*, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, kelâm, mantık, felsefe, edebiyat, belâgat, sarf, nahiv v.b. ilimlerde çok iyi yetiştiği anlaşılmaktadır.

Eserleri: Kaynaklara göre Abdurrahman Câmî Arapça ve Farsça nazım ve nesir tarzında büyük küçük 45 kadar eser geride bırakmıştır.

Hacimli sayılabilecek *Divân*'ı, Nizâmî'nin hamsesine nazire olarak yazdığı yedi mesneviden oluşan *Heft Ovreng*'i; Sa'dî'nin *Gülistan*'ına nazire olarak nazım ve nesir karışık *Bahâristân*'ı ve tasavvuf alanında sûfîlerin biyografilerini içeren ve Hâce Abdullah Ensârî'nin *Tabakâtu's-sûfiyye*'sinin tekmilesi niteliğindeki *Nefehâtu'l-'uns* adlı hacimli kitabı; *Levâyih*; *Menâkıb-i Celâleddîn-i Rûmî* v.b. en önemli eserlerinden sayılır.[2]

---

[1] Prof. Dr. Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi.
TTK ile İran İslam Cumhuriyeti Tarafından Ankara'da düzenlenen 6. Türkiye – *İran İlişkileri Sempozyumu Tarihte Ortak Şahsiyetlerin Etkileri Ve Günümüze Yansımaları 01 – 02 Haziran 2009* uluslararası sempozyumda sunulan bildiri

[2] Câmî'nin biyografisi için bk. Mevlânâ Abdurrahman-i Câmî, *Bahâristân*, nşr. İsmail-i Hâkîmî, İntişârât-i 'Ittılâ'ât, Tahran 1381 hş., muk. s. 7-11; aynı müellif, *Mesnevî-yi Heft Ovreng* (nşr. Murtazâ Muderris-i Gîlânî), Tahran 1370 hş., muk., s. 8-19; aynı eserin A'lâhân-i Efsahzâd'ın neşri, Tahran 1378 hş.; aynı müellif, *Nefehâtu'l-uns min hezarâti'l-kuds* (nşr. Mahmûd-i 'Âbidî), İntişârât-i 'Ittılâ'ât, Tahran 1382; *Dîvân-i Câmî* (nşr. A'lâhân-i Efsahzâd), Tahran 1378 hş.; Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *DİA*, VII, 94-99; Zebîhullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, Tahran 1371 hş., IV, 347 vd.; A Tefezzulî- Mehîn- F. Cevân, *Ferheng-i Bozorgân-i İslâm ve Îrân*, Meşhed 1372 hş., s. 267-68; E. G. Browne, *Ez*

Camî'nin dikkat çeken yönlerinden biri de, birçok şahsi meziyetinden başka pek zarif ve nükteci bir zekâya ve daima şen bir tabiata sahip olmasıydı.

Kendisinden birçok mizah ve lâtife nakledilmiş olmakla beraber erserlerine, yemeğe tuz kabilinden birçok gülünç fıkralar ve kıtalar da yansımıştır. Bu mizahî çeşni onun derin fikirleriyle yüksek ifadesini daha lâtif ve çekici bir hâle getirmiştir.[3]

Bu latife ve nükteler, hem eğlendiren, hem eleştiren, hem ders çıkaran özelliklere sahiptir.

Câmî, çağının sosyal, siyasal, edebî ve dinî kusurlarını hem bu latifelerle hem ciddi şiirlerle hicvetmiştir.

Câmî, ölçülü olmak şartıyla mizah ve şakayı önemser. Hatta ruhun rahatlaması için yalan ve iftiradan uzak dengeli mizahı teşvik eder.[4]

Bu görüşünü dini açıdan da temellendirmek amacıyla, *Bahâristân* adlı eserinde, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'den mizah ve şakanın cevazına dair kanıtlar ve örnekler getirirken, onun psikolojik açıdan da ihtiyaç olduğunu söyler.

Nitekim "Altıncı bahçe"sini (Rovze-i şeşum giriş) bu konuya ayırdığı ünlü eseri *Bahâristân*'da der ki:

Hz. Peygamberden rivayet ederler ki "Mümin şakacı ve tatlı sözlü olur, ikiyüzlü (münafık) ise ekşi suratlı ve çatık kaşlı olur".

Hz. Emirelmüminîn Ali –Allah yüzünü ağartsın- der ki: "Bir kimsenin huysuzluk sınırını aşıp, ekşi suratlılık dairesinden çıkacak kadar şaka etmesinin hiçbir sakıncası yoktur."[5]

Câmî Hz. Peygamberden, çokça bilinen iki de nükte kaydeder:

(1) Allah'ın Elçisi (s.a.s.) bir kocakarıya buyurdu ki: "Kocakarılar cennete girmez."

Sa'dî tâ Câmî (çev. Ali Asgar-i Hikmet), Tahran 1351 hş., s. 751 vd.; Jan Rypka, *Târîh-i Edebiyyât-i İrân,* (trc. Keyhusrev-i Keşâverzî), İntişârât-i Gotenberg, Tahran 1370 hş., s. 418-19; Şibli-yi Nu'mânî, *Şi'ru'l-'Acem yâ Târîh-i Şu'arâ ve Edebiyyât-i İrân,* (çev. S. M. Takî Fahr-i Dâ'i-yi Gîlânî), Dunyâ-yi Kitâb, Tahran 1363 hş., IV, 159. A. J. Arberry, *Edebiyyât-i Klasik-i Fârsî,* (trc. Esedullâh-ı Âzâd), Meşhed 1371 hş., s.387-407.

[3] Ali Asğer-i Hikmet, *Camî Hayatı ve Eserleri* (çev. M. Nuri Gencosman), M.E.B. Yayınlar, İstanbul 1991, s. 175.

[4] Nu'mânî, IV, 159.

[5] *Bahâristân*, s. 75.

Kadın ağlamaya başlayınca (Hz. Peygamber) dedi ki: “Yüce Allah kocakarıları gençleştirir, eski hâllerinden daha güzel olduktan sonra onları cennete sokar.”

(2) Ensâr’dan bir kadına buyurdu ki: “İstersen git kocana sor, onun gözünde aklık vardır.”

Kadın aceleyle ve telaşla kocasına koştu. Kocası ıstırabının sebebini sordu. Kadın o hazretin söylediği sözü kocasına nakledince, o da dedi ki:

“Doğru buyurmuş; gözümde hem aklık vardır hem siyahlık; fakat bir bozukluk yoktur.”

Câmî bir kıt’ada der ki:

گر مقبلی مزاح کند عیب او مکن
شغلیست آن به قاعدهٔ عقل و دین مباح
دل آینه است کُلفتِ حِدّ زنگ آینه
آن زنگ را چه صیقل امکان بجز مزاح

Bir ikbal sahibi şaka ederse onu ayıplama; şaka, akıl ve din kuralına göre mubah bir iştir.

Gönül aynadır, ciddiyetin ağırlığı aynanın pasıdır; o pası mizahtan başka hangi cila silebilir?[6]

Câmî, *Subhetu’l-ebrâr* adlı mesnevisinde mizahın psikolojik açıdan gereğini vurgulamış ve estetik sanatlardan sayılabilmesi için ölçüsünü de koymuştur:

باغ خندان ز گلِ خندان است		خنده آئین خرمندان است
خنده هر چند که از جد دور است		جدِّ پیوسته نه از مقدور است
دل شود رنجه زجدِّ شام و صباح		می کند اصلاح مزاجش به مزاح
جد بود پا به سفر فرسودن		هزل یك لحظه به راه آسودن
لیك هزلی نه که از دود دروغ		برد از چهرهٔ قدر تو فروغ
تخم کین در دل دانا کارد		خُویِ خجلت به جبین ها آرد
شو زفیاضِ خرد تلقین جوی		راست گو لیك خوش و شیرین گو
مغز بادام که گردد خورده		بِه که باشد به شکر پرورده

Bahçe, gülen gülle güler. Gülmek, akıllıların âdetidir.

Gülme ciddiyetten uzaksa da, sürekli ciddi olmak imkânsızdır.

---

[6] *Bahâristân*, s. 75.

Gönül, sabah akşam ciddiyetten usanır; gönül mizacını mizahla düzene sokar.

Ciddiyet, yolculukta aşınan ayak gibidir; mizah ise bir an yolda dinlenmek gibidir.

Yorgunluğunu giderecek dinlenme olmazsa, yorgunluktan yere yığılırsın.

Fakat yalanın isiyle senin değerini (senin çehrenin parlaklığını) düşürecek mizah olmamalı;

Âlimin gönlünde kin tohumunu ekip, utanma terini alnına akıtacak mizah da olmamalı.

Git aklın feyzinden ders al, doğru söyle; fakat hoş ve tatlı söyle.

Badem ezmesi, şekerle terbiye edilirse daha lezzetli olur.[7]

Bu şekilde düşünen Câmî, diğer birçok edip gibi, toplumda gördüğü kusurları ve kötülükleri sorumluluk duygusuyla şaka, nükte ve latifelerle, bazen de ciddi şiirlerle ortaya koyarak hicvetmiştir.

Eserleri arasında baştan sona kadar fert ve toplumun sosyal hayatını ve insan davranışlarını işleyen *Bahâristân*'ı, mizah ve sosyal hiciv açısından bilhassa dikkat çekmektedir.

Bahâristân'ın, Sa'dî'nin *Gülistân* ve *Bûstân*'ı gibi, İslâm dünyasında, özellikle Osmanlı döneminde medreselerde çok okunan bir eser ayrıcalığına sahip olduğu bilinmektedir. Câmî *Heft Evreng*'de, *Nefahâtu'l-'uns*'ta, üç divanı ile diğer ciddi eserlerinde de zaman zaman aynı konulara yer vermiştir.

Ona ait bazı nükteler de Fahruddin Ali-yi Safî'nin *Letâ'ifu't-tevâ'îf*'i gibi diğer kaynaklarda da yer alarak günümüze kadar gelmiştir [8].

Câmî'nin mizah ve hicivlerinin hedef ve sebeplerini yaşadığı devrin sosyal, siyasal, kültürel ve dini şartlarında aramak yerinde olacaktır.

Zira Câmî, İslâm dünyasının ve özellikle İran'ın ardarda yaşadığı iki büyük felâketin, Moğol ve Timur saldırılarının ve onların varisleri hanedanlar arasındaki saltanat kavgalarının olumsuz etkilerinin ilim, edebiyat, din ve sosyal hayatta iyice ortaya çıktığı, toplumsal değerlerin yozlaştığı ve iktisadî hayatın bozulduğu bir dönemde yaşadı.

Yanı sıra o dönemlerde Sünnî bir politika izleyen Osmanlı Devleti ile Şiî bir politika izleyen Savevî Devleti rekabet halindeydi.

---

[7] *Mesnevî-yi Heft Ovreng: Yûsuf o Zuleyhâ*, I, 670-71.

[8] Ali-yi Safî, s. 196, 207, 224, 231, 232-239, 255, 272, 286; Bekâ', *Latîfehâ-yi Edebî*, s. 33, 69, 112-125, 135, 144, 277.

Bu sebeple kökleri çok eskilere dayanan mezhep taassubu ve kavgaları, Câmî'nin yaşadığı çağda da artarak devam etti.

Dolayısıyla, bu dönemin tartışmasız en büyük şairi sayılan Câmî'nin eserlerinde, bütün bu gelişmelerin izlerini görmek mümkündür.[9]

Câmî'nin nükte, latife ve şiirlerle tenkit ettiği başlıca konuları özetlemek gerekirse:

I. Şairlere ve Şiire Yönelik Eleştiriler

Abdurrahmân Câmî'nin en çok eleştirdiği zümre ve konuların başında devrin şairleri ve şiirinin farklı boyutlardan içine düştüğü olumsuz vaziyet gelmektedir. Kendisi şiire karşı fazla istekli görünmese de[10] eleştirisi, şiirin özüne ve şairlik mesleğine yönelik değil, devrin şiiri ve şairlerinde sık görülen kusurlara yöneliktir.[11]

Nitekim *Silsiletu'z-Zeheb* adlı mesnevîsinde (Zahirüddîn Fâryâbî'den iki mısra tazmin ederek) der ki:

پیش اهل دل این سخن رد نیست		«شعر در نفس خویشتن بد نیست»
تن چو نایم ز شر ایشان کاست...		«نالهٔ من ز خِسّت شرکاست»

Şiir özünde kötü değildir; gönül ehlince şiir reddedilmez.

Benim şikâyetim meslektaşların alçaklığındandır; onların (üzücü) şerrinden tenim ney gibi inceldi...[12]

Bu da farklı boyutlardan incelenebilir.

1. Edebiyat tarihçilerine göre de hicri IX (XV.) asırdan itibaren şiir, hem lafız hem mâna açısından gerileyerek çeşitli kusurlara maruz kaldı.

---

[9] Bu nedenle, bazı edebiyat tarihçileri, klâsik Fars şiiri tarihini Câmî ile bitirmiştir. Bk. Zerrînkûb, s. 93-2; Arberry, s. 387.

[10] Çünkü Câmî der ki (*Mesnevî-yi Heft Ovreng: Silsiletü'z-zeheb*, I, 126):

طرفه حالی کز آن گزیرم نیست		شاعری گرچه دلپذیرم نیست
می‌زنم طعن مشک و، می‌بویم!		می‌کنم عیب شعر و، می‌گویم!
قیمت و قدر آن ، بدو شکنم		طعنه بر شعر، هم به شعر زنم
وز ازل سرنوشت من اینست!		چکنم؟ در سرشت من اینست!

Şairlik hoşuma gitmese de, şu tuhaflığı gör ki ondan kaçışım da yoktur.
Şiiri söylediğim halde ayıplarım; miski kokladığım halde kötülerim;
Şiiri şiirle eleştiririm; kıymetini ve değerini, onunla düşürürüm.
Ne yapayım yaratılışımda bu var ve ezeldeki alın yazım budur...
(Yoksa) Hakk'ın boynuma yüklediğinin altından, nasıl çıkabilirim?

[11] *Mesnevî-yi Heft Ovreng: Silsiletü'z-zeheb*, I, 125.

[12] *Mesnevî-yi Heft Ovreng: Silsiletü'z-zeheb*, I, 125.

O dönemde, saray ortamına has kaside yerine, daha çok halkın zevkine uygun düşen muamma, kıta, gazel ve manzum kıssalar revaç buldu.

Bu gelişme, şiirin sanatkârlar, tüccarlar ve benzeri halk tabakaları arasında yayılmasına sebep oldu. Doğal olarak dönemin şairlerinin çoğu, *Çahâr Makâle* ve *Kâbûsnâme* gibi eski retorik eserlerde şart koşulan şairlik vasıfları ve öncül bilgileri taşımıyordu. Bazı şairler okuma yazma dahi bilmiyordu.

Buna işaretle Câmî, yukarıdaki iki dizenin devamında der ki:

کسب کردی فضایل بسیار		پیش از این فاضلان شعر شعار
مشتهر در مجامع آفاق		مستمر بر مکارم اخلاق
از قناعت پر، از طمع خالی		همه را دل ز همت عالی
جز سخن هیچ در میانه نماند...		وه کز ایشان بجز فسانه نماند
که نداند ز جهل هر از بر		کیست شاعر کنون یکی مدبر
راحت خلد را ز رنج سعیر		نکند فرق شعر را ز شعیر
همه آفاق را حریف و ندیم		همت او خسیس و طبع لئیم
می دود چون سگان سوخته پای		روز وشب کو به کوی و جای به جای
هرزه گوید لطیفه پندارد...		ژاژ خاید ظرافت انگارد
شعر مذموم و شاعران بدنام		گشته زین گونه خِسَّت و ابرام
خوشتر آیدش که شاعرش خوانند		هرکه مخذول و خاسرش خوانند
جامع صد هزار شین و شرست		لفظ شاعر اگر چه مختصرست
که نگردد ازین لقب مفهوم...		نیست یک خلق و سیرت مذموم

Bundan önce şair diye bilinen fazıl kimseler, birçok ilim tahsil ederdi.

Her daim ahlâkî erdemlere bağlıydı; şöhretleri ufuklara yayılmıştı.

Hepsinin himmetten gönülleri yüce, kanaatle dolu ve tamahtan uzaktı

Yazık ki, onlardan sadece efsane kaldı; addan başka hiçbir şey kalmadı...

Şair kimdir? Şimdi bir uğursuz; iyiyi kötüden ayırmayan bir cahil!

Şiirle şe'iri (arpayı) fark etmeyen, cennetin rahatını cehennemin azabından ayırmayan bir gafil!

Himmeti hasis, tabiatı alçak; bütün ufuklarda herkesle dost ve ahbap!

Gece gündüz, ayağı yanık it gibi köy köy, yer yer dolaşır...

Boşboğazlık yapar zarafet sanır; herze söyler latife zanneder.

Böylesi alçaklık ve tacizden şiir kötü, şairler de kötü adlı olmuştur.

Birine, şair demektense rüsva ve müflis demek daha hoşuna gider.

"Şair" sözcüğü kısa olsa da yüzbinlerce şer ve fesadı içerir.

Hiçbir kötü huy ve nitelik yoktur ki bu lakaptan anlaşılmasın.[13]

Câmî, sözlerini zarif ve güldürücü bir hikâye ile bitirmektedir:

Şair Lâğerî: Lâğerî mahlaslı bir şair, şişman bir vezire methiye yazar.

Vezir bu adamın usanç veren hallerinden sıkılarak pek yüksek bir yerde olan konağına kaçmaya başlar. Şair de arkasına düşer yakasını bırakmaz.

Vezirin artık nefesi kesildiğini gören şair, der ki: "Efendimiz, bu şişmanlık size fazla istirahattan geliyor."

Vezir cevap verir: "Vallahi hayır, ben Lâgarî'nin yüzünden bu işkence ve azaba uğradım!"

İşte bu himmetsiz şairlere bayağı methiyeciler yüzünden duyduğu teessürler, Câmî'yi bütün bu zümreden nefret ettirmiştir.[14]

Devrin şiir ve şairlerinden söz eden kaynaklar da Câmî'nin tasvirlerini ve eleştirilerini doğrular niteliktedir.

Kaynaklara göre de şairlerin bir kısmı çarşı, pazar halkı ve esnafındandı. Bunların bazısı da ahlâksızlıkla suçlanıyordu. Dolayısıyla hiciv ve mizaha müsait olan çarşı ve pazar ehline ait birçok mazmun ve mâna ile birlikte, günlük konuşmalarda kullanılan kelime ve deyimler, en çok dönemde şiire girdi.[15]

Örneğin X/XVI. asrın ilk yarısında yaşamış tacir şair Heratlı Haydar-i Kulûçepez (ö. 958-59/1551), avamdan bir ümmi olup, söylediği şiirlerin çoğunun anlamını bilmiyordu. Kendisi bir beyitte şu itirafta bulunur:

O ayna yüzlüye öyle hayranım ki papağan gibi şiir söylerim, fakat ne söylediğimi bilmiyorum.[16]

---

[13] *Mesnevî-yi Heft Ovreng: Silsiletü'z-zeheb*, I, 125-26; Hikmet, s. 195-98.

[14] Hikmet, s. 198.

[15] Devletşâh (s. 349), aynı dönem şairi Kanberi-yi Nîşâbûrî hakkında, "Ümmî bir adam idi, fakat şairlikte bir hidayet ve (ilâhî) vergi elde etmişti!" der. Nevâ'î de birçok şair için, "Kabiliyet ve yeteneği vardı, fakat gerekli öncül bilgileri kesb etmemişti" der. Bazı şairlerin de ayakkabıcı ve benzeri mesleklere sahip olduğunu belirtir. Bk. Nizâmuddîn Mîr Alişîr Nevâ'î, *Tezkire-i Mecâlisu'n-nefâ'is* (nşr. 'Alî Asgar Hikmet), Tahran 1363 hş., s. 43, 79, 83, 88, 152.

[16] Nevâ'î, s. 152-53; Safâ, IV, 161.

Şair **Fakîrî**[17] yahnici, **Niyâzi-yi Kazvînî**[18] çivici ve **Gavvâsi-yi Horâsânî** de hırdavatçıydı.[19]

Câmî'nin bu mevzudaki bazı eleştirel nükteleri şöyledir:

Hızır'ın şairin sakalına tükürmesi!

Yukarıda adı geçen Gavvâsî anlamsız şiir söylemekle bilinirdi. Nakledilen bir nükteye göre, Gavvâsî bir defasında Câmî'ye der ki:

"Dün gece rüyada Hızır (a.s.)'ın, ağzının mübarek tükürüğünü benim ağzıma döktüğünü gördüm."

Câmî de cevabında der ki: "Yanlış görmüş olmalısın, senin yüzüne ve sakalına tükürmek istedi, fakat açık olduğu için ağzına denk geldi!"[20]

Güya şair, şairlik yeteneğini taşımadığı ve Hızır'ın onun ağzına tükürüğünü boşalttıktan sonra, kendisinde şiir yeteneği oluştuğunu ima etmek etmişti.[21]

Bütün harfleri hazfetmekten daha iyi bir sanat yoktur!

Bir şair Câmî'nin huzurunda içinde "elif" harfini kullanmadığı gayet kötü bir gazel okur.

کین به حذف الف بود موصوف که کنی حذف از آن تمام حروف		شاعری خواند پر خلل غزلی گفتمش نیست صنعتی به از آن

Şairin biri çok bozuk bir gazel okudu ve "Bu şiir, içinde *elif* harfi hazfedilmekle bilinir" dedi.

Ona dedim ki; onun tüm harflerini hazf edersen ondan daha iyi sanat olmaz![22]

Seni de şiirin yanına asmalılar!

Şairin biri de Câmî'nin huzurunda bir gazel okur ve "Bu gazeli, meşhur olması için şehir kapısına asacağım" der.

Câmî de cevabında der ki: "İnsanlar bu şiirin sana ait olduğunu nasıl bilsin? Seni de yanına asmaları lâzım!"[23]

2. Eski Şairleri Küçümseyen Şairlere Yönelik Eleştiriler

---

[17] Bk. Hidâyet, *Gulzâr-i Câvîdân*, II, 1090.
[18] Bk. *A.g.e.*, III, 1673.
[19] Bu mevzuda bk. Nevâ'î, s. 43, 79, 83, 88; Krş. Safâ, IV, 161; Kâsıb, s. 68.
[20] Bekâ', *Latîfehâ-yi Edebî*, s. 114.
[21] Bk. Hidâyet, II, 999-1000. Krş. Safâ, IV, 161; Kâsıb, s. 68.
[22] *Bahâristân*, s. 87; Bekâ', *Latîfehâ-yi Edebî*, s. 123.
[23] Ali-yi Safî, s. 237; Bekâ', *Latîfehâ-yi Edebî*, s. 115.

Câmî'nin çağdaşı şairler sık sık eski şairlerin adını da anardı. Bu da, sırf onları takdir edip kendilerine saygı duymak için değildi; aksine çağdaşı şairlere sataşırken kendilerine pay çıkarmak ve onları kendileriyle eşit görmek içindi.[24]

Nitekim yukarıda adı geçen şair Gavvâsî, yine bir defasında Câmî'ye der ki: "Ben Kemâl (Hucendî) ile Hâce (Hâfız)'nin divanları ile Hz Ali'nin yüz vecizesine nazire yazdım!"

Câmî de der ki: "Allâh'ın sözüne ne zaman nazire yazacaksın!"[25]

Şairin yumurtlaması!

Abdullah Hâtifî adlı şair Câmî'nin kız kardeşinden yeğeniydi. Deler Hâtifî Nizâmî'nin hamsesine nazire yazma hevesine kapıldı ve bu fikrini Câmî'ye arz etti. Câmî de ona dedi ki: "Bilge Firdevsî'nin şu üç dizesine nazire yaz bakıp görelim!"

Mayası acı olan ağacı, cennet bahçesine de diksen;

Cennet ırmağından su verip, köküne bal ve saf şeker de döksen;

Sonunda cevhere de dönüşse, yine o ağaç, acı meyve verir.

"Bu üç dizeye başarılı bir nazire yazabilirsen, Hamse'ye de nazire yaz" dedi.

Mevlâna Hâtifî de şu dört dizeyi yazdı:

Kötü tabiatlı karganın yumurtasını, Cennet bahçesi tavusu altına da koysan;

O yumurtayı beslerken, cennet incirinden tane de versen;

Selsebil çeşmesinden su da versen; Cebrail o yumurtaya üfürüp can da verse;

Sonunda karga yumurtası karga olur; cennet tavusu da boşa zahmet çekmiş olur.

Derler, her ne kadar bu dizeler Firdevsî'nin dizelerinin çok gerisinde olsa da, Câmî onları beğendi, hamse yazmasına müsaade etti ve dedi ki: "Güzel söylemişsin. Fakat her beyitte yumurtlamışsın!"[26]

3. **Sirkat**: Kayıtlara göre, bu dönem şairleri arasında sirkat (şiir hırsızlığı) ve eski üstatları taklit etmek bir hayli yaygındı. Bu durum, Câmî

---

[24] Kâsıb, s. 68.
[25] Ali-yi Safî, s. 237.
[26] Bekâ', *Latîfehâ-yi Edebî*, s. 123.

dâhil [27] şairlerin birbirleriyle kalem kavgasına girişmek ve yekdiğerini sirkatle suçlamaya yol açmıştır.

Örneğin tezkirelerde, bazı şairler (Enîsî) hakkında "Şairlikte, sermayesi az olup, şiir çalmakla itham ediliyordu" ve (Nergisî)**,** "Âdeti, insanların şiirlerinde güzel bir mâna bulunca, aceleyle onu ustaca nazma çevirmekti!" gibi ifadeler yer almıştır.[28]

Mâ'ilî adlı şair, başkasına ait bir kasideyi, kendi adına çevirerek, Osmanlı padişahı Sultan Bayezid'e göndermişti. Cömert ve yumuşak huylu olan bu sultan, beş bin akçeyi, o kasidenin asıl sahibinin divanıyla birlikte, adı geçen şaire göndererek şu notu düşmüştü:

"Bu kasidenin tamamı, lafız ve mana bakımından çalıntıdır; bundan sonra cihan padişahı karşısında böyle bir işe teşebbüs edilmemelidir!"[29]

Z. Safâ'nın belirttiği gibi, bütün şiirlerini başka şairleri taklit ederek yazan ve Fatih Sultan Mehmet zamanında İstanbul'da bulunup onu öven Kabûlî[30] adlı şair, Âsafi-yi Herevî (835/1431-923/1517) hakkında der ki:

Ey Âsafî! Senin şiir hırsızlığının sesi her tarafa yayıldı... [31]]

Câmî'nin bu konudaki bazı latifeleri şöyledir:

Anlamı çalınmış şiir!

Bir latifeye göre, devrin saray şairi Sâğerî (öl. 898), çağdaşlarını kendi şiirinin mânalarını çalmakla itham ediyordu.

Bunun üzerine Câmî şu kıtayı söylemişti:

ساغری می گفت : «دزدان معانی برده اند
هرکجا درشعر من یک معنی خوش دیده اند»
دیدم اکثر شعرهایش را یکی معانی نداشت
راست می گفت آنکه معنی هاش را دزدیده اند

[27] Câmî *Bahâristân*'ın sonunda hakkındaki bu ithamı reddedercesine der ki: "Bu kitapta geçen manzum sözlerden, başka bir şaire isnat edilmemiş olan her parça bu eseri yazanın hayalinden ve sözleri söyleyenin fikrinden doğmuştur. Kıt'a:

Câmî her nerede bir eser inşa ettiyse, hiç kimsenin sözünden ödünç istemedi.

Kendi sanatının kumaşlarıyla dükkânı dolu olan kimseye başkalarının malına tellallık yaraşmaz. Bk. a.g.e., s.121; krş. Gencosman, s. 289.

[28] Nevâ'î, s. 218, 238.

[29] Nevâ'î, s. 248.

[30] Safâ, IV, 342-44

[31] Safâ, IV, 199.

Sâğerî, "Hırsızlar, şiirimin her neresinde, güzel bir mâna buldularsa çaldılar" diyordu.

Onun şiirlerinin çoğunu gördüm; hiç birinin anlamı yoktu. "Şiirimin manâlarını çalmışlar" demesi, doğruydu!

Bu kıta her tarafa yayılınca Sâğerî Câmî'ye gelip sitemde bulunur:

"Ben bu eşiğin eski hizmetkârıyım. Siz bir kıta söylemişsiniz şehrin her tarafına yayılmış. Nereye gitsem karşımda okuyup gülerler. Bu kıta beni âleme rezil etmiş!"

Câmî de cevabında der ki: "Biz kıtada *bir şair* (*şâirî*) dedik, kâtipler ve şehrin zarifleri bu kelimeyi değiştirerek *Sâğerî* yapmışlar!"[32]

Bu şairin cimriliğini anlatan başka latife de vardır.[33]

Câmî'nin *Bahâristân*'da konuyla ilgili anlattığı bir nükte de şöyledir:

Şaka: Bir şair, her dizesi başka divandan ve her mânası başka söz ustasına ait bir kasideyi Sâhib b. 'Ubbâd'a sundu.

Sâhib b. 'Ubbâd da inceledi ve dedi ki:

"Bize tuhaf bir deve sürüsü getirmişsin; şayet biri onların yularını çözse her deve kendi sürüsüne döner!"[34]

Şaka: İki şair bir ziyafet sofrasına oturdular. Sofraya pâlûze geldi, gayet sıcaktı. Şairlerden biri diğerine dedi ki: "Bu pâlûze yarın gideceğin cehennemden ve orada içeceğin kaynar cerahatten daha sıcaktır!"

Diğeri de dedi ki: "Öyleyse kendi şiirinden bir dize oku ve ona üfle, böylece hem sen rahatlarsın, hem diğerleri!"

---

[32] Câmî, *Divan Fâtihetu'ş-şebâb*, I, 841; krş. Ali-yi Safî, s. 238; Safâ, IV, 200. Kendisinden kaynaklarda bazı dağınık beyitler kalmıştır.

[33] **Veysî ve Sâğerî:** Sâğerî (öl. 898) Câmî ile çağdaş bir şairdi. Fakat şiiri üstün değildi. Ancak saray şairleri arasında yer aldığı için çok zengin olmakla birlikte o derece de cimri ve aç gözlüydü. Gururu ve aç gözlülüğü nedeniyle, Câmî'yle ilişkisi iyi değildi.

Veysî adlı şair de onlarla çağdaştı. Câmî hacca gitmek isteyince, Veysî ile Sâğerî de onunla birlikte gitmeye karar verdiler. Veysî fakir olduğunu ve binek (eşek) bulamadığını ileri sürerek, sözünden caydı. Sâğerî ise, cimriliğinden dolayı vazgeçti. Çağdaşları Mîr Suheylî de konuyu anlatan şu şiiri söyledi:

Veysî ve Sâğarî her ikisi, Harem'e gitmeye niyetlendiler.
Fakat her ikisi de yoldan geri kaldı. O, eşeksizlikten, bu ise eşeklikten. Nevâ'î, s. 32, 205.

[34] *Bahâristân*, s. 86.

گر کنی نقش بر در دوزخ		از خنک شعر خویش یک مصرع
در حمیم آورد بروت یخ		از جهنم برد حرارت نار

Soğuk şiirinden bir mısra cehennem kapısına nakşedersen;

Cehennemden ateşin hararetini söndürür; kaynar suyu dondurur.[35]

Şaka: Şairin biri erdemli bir zatın huzurunda bir şiir okuduktan sonra dedi ki: “Bunu helâda yazıp bitirdim!”

O zat da dedi ki: “Allah’a and olsun ki doğru söylüyorsun; bundan onun kokusu geliyor!”[36]

Şaka: Vaizin biri minberde gayet zevksiz bir şiir okudu ve etrafa yayılması için dedi ki: “Allah’a and olsun, bu şiiri namaz esnasında besteledim!”

İşittim ki, mecliste bulunanlardan biri de dedi ki:

“Namazda bestelenen şiir bu kadar zevksiz ise, içinde bu şiirin söylendiği namazın ne zevki olabilir?”

Câmî de vaizi şu kıt’ayla tenkit etti:

شعری که قدر جملهٔ اشعار ازو شکست		گفتی که دوش گفته ام اندر نماز شب
زآن یافتی نماز تو همچو وضو شکست		آن شعر اگر منفذ سفل آمدی فرود

Dedin ki dün yatsı namazında, bütün şiirlerin değerini düşüren bir şiir söyledim.

O şiir aşağı ağızdan çıksaydı, namazın gibi aptesin da bozulurdu![37]

4. Mal Hırsı ve Methiyecilik

Sultan Hüseyin Baykara ve Alîşîr Nevâî gibi Timurlu bazı sultan, vezir ve şehzâdeler hem şiir kabiliyetine sahipti hem de şair ve yazarlara çok ilgi gösterir, onları mal ve makamla taltif ederdi.

Bu durum, şöhret peşinde olan yeteneksiz ve cahil kişilerin kendilerini şair sanmalarına ve bir araya getirdikleri zevksiz, uyumsuz sözleri de şiir diye yutturmaya sebep oluyordu.

Faziletten mahrum, eğitimsiz, hoca görmemiş ve ünlü şairleri okumamış olan bu şair bozuntusu şahısların, mal ve mevki elde etmek, yağlı lokmalara ulaşmak dışında bir amaçları yoktu.

---

[35] *Bahâristân*, s. 86.
[36] *Bahâristân*, s. 87.
[37] *Bahâristân*, s. 87.

İşte bu türden şairler, arzularına kavuşmak için zalim ve alçak yönetici ve zenginleri hak etmedikleri hâlde, yersiz ve abartılı ifadelerle överdi. Bu da Câmî’nin aşırı şekil üzülmesine ve onları hicvetmesine yol açmıştır:

Şairlerin içine düştüğü bu duruma işaret ederken Câmî, *Tuhfetu’l-Ahrâr*’da, bu şairlerin şiirini “katır boncuğu”, övdüğü liyakatsiz kişileri de “eşek kuyruğu” şeklinde nitelemiştir:

حیف که این قوم گهر ناشناس		مهره کش سلک امید و هراس
هرچه بر آن نام گهر بسته اند		مهره صفت بر دم خر بسته اند
چند نهی نام لئیمان کریم؟		چند کنی وصف سفیهان حلیم؟
آنکه به صد نیش یکی قطره خون		ناید از امساک ز دستش برون
نام کفش قلزم احسان کنی		وصف بحر گهر افشان کنی
وانکه به تعلیمگه ماه و سال		شکل الف را نشناسد ز دال
عارف آغاز ازل خوانیش		واقف انجام ابد دانیش
وانکه چو از گربه بر آید خروش		رو نهد از بیم به سوراخ موش
شیر ژیان ببر بیابان خوانیش		بلکه دلاورتر از آن خوانیش
اینهمه اندیشهٔ ناراست چیست؟		اینهمه آمین کم و کاست چیست؟
باش بدکانچهٔ دوران بهوش		جنس گران را مشو ارزان فروش
داشت فلک به تو ارزانیش		تو مده ارزان ز گران جانیش

Ne yazık ki mücevherden anlamayan; ümit ve korku ipine katır boncuğu dizen bu şair kesimi,

Ona mücevher adını taksalar da, boncuk gibi eşek kuyruğuna asmışlar.

Alçaklara daha nice kerim adını vereceksin? Daha ne kadar sefihlere halim diyeceksin?

Yüz iğne batırsan da, cimriliği yüzünden elinden bir damla kan çıkmayanın,

Avucuna deniz dersin, inciler saçan deniz diye nitelersin.

Ayların yılların talimgâhında, ‘elif’in şeklini ‘dal’dan ayırt edemeyene,

Ezelin başlangıcını bilen dersin, onu ebedin sonuna vâkıf bilirsin.

Kediden hırlama sesi çıkınca, korkudan fare deliğine kaçmaya yeltenene,

Yırtıcı aslan, yaban kaplanı dersin, hatta ondan daha cesur diye nitelersin.

Bunca gerçek dışı düşünce nedir? Bunca yalan yanlış âmin nedir?

Devrânın dükkânında akıllı ol da, pahalı malı (şiiri) ucuza satma.

Felek onu sana bağışlamışken, sen onu bön davranıp ucuza verme.[38]

Bu eleştirinin ardından, söz konusu şairlerin şiirden de anlamadıklarını, vezin ve kafiyeyi yanlış kullandıklarını belirten Câmî, bu tür şairlerin övdükleri kimseleri hoşnut etmek şöyle dursun, şiirlerinin başlarına bela olduğu ve bu şairlerle birlikte oldukları zaman huzurları kaçtığını ekler.[39]

Câmî'nin bu konuyla ilgili bazı latife ve nükteleri de şöyledir:

Divanını zemzem suyuyla yıkasaydın daha iyi olurdu!

Kabiliyetsiz bir şair Câmî'ye der ki: "Kâbe'ye gidince uğurlu ve bereketli olsun diye divanımı Hacerülesved'e sürdüm."

Câmî de der ki: "Zemzem suyuna sürseydin daha iyi olurdu!"[40]

Senin sanırım!

Aptal bir şeyhzâde şehirde, şair olduğunu iddia edip dururdu. Câmî'nin şu matlalı gazeline bir nazire yazarak kendisine getirdi:

بسکه در جان فگار و چشم بیدارم تویی

هرکه پیدا می شود از دور پندارم تویی

Yaralı ruhumda ve uykusuz gözümde öyle yer etmişsin ki;

Uzaktan her kim (kim/ ne) belirse sensin sanırım.

Şeyhzâde gazelin tamamını okuduktan sonra, matlaını eleştirdi ve "Siz bu matlada 'Uzakta her ne (kim) belirse, sensin sanırım' diyorsunuz. Ya uzaktan bir eşek ya da öküz çıkarsa!"

Cami hemen cevap verdi: "Sensin sanırım!"[41]

Bizim şehrimizde şair itten daha eksiktir!

Semerkantli bir şair Câmî'nin huzurundayken, meclisten biri sordu:

"Şehrinizde şair çok mudur?"

O da, "Şehrimizde şair itten daha fazladır!" dedi.

---

[38] *Mesnevî-yi Heft Ovreng: Tuhfetu'l-ehrâr*, I, 544; krş. Hicabi Kırlangıç, "Câmî'nin Şiir Görüşü", *Nüsha Şarkiyat Araştırma Dergisi*, I/2, 2001 Yaz, s. 19-32.

[39] *Mesnevî-yi Heft Ovreng: Tuhfetu'l-ehrâr*, I, 544; Câmî'nin sanat bakımından şiirle ilgili görüşleri için bk. Kırlangıç, s. 19-32.

[40] Ali-yi Safî, s. 237; Bekâ', *Latîfehâ-yi Edebî*, s. 115.

[41] Ali-yi Safî, s. 237. Farsça'da "ki" zamirinin insan için ve "çi" zamirinin eşya için kullanıldığını bilmiyordu.

Câmî de dedi ki: “Bari bizim şehrimizde şair, itten daha eksiktir!”[42]

Câmî ve Zûlî

Bir gün Mevlâna Zûlî adında biri Câmî’ye uğradı. Bu adam, uyumsuz sözcükleri yan yana getirerek şiir olduğunu düşünen ve onları yazıp okuduğu her yerde, herkesi kendine güldüren çok cahil ve saf bir kimseydi.

Bu saf adam Câmî’den bir icazetname istedi. İnadı ve ısrarı sınırı aştı; “Azizlerin başı için, şair ve zarifler arasında iftihar etmem amacıyla adıma bir şeyler yaz!” dedi.

Câmî de mürekkep okkası, kalem ve kâğıt istedi; gönlünü hoş etmek için mecliste uluorta şunu yazdı:

“Mevlâna Zûlî teşrifleriyle bu fakiri şereflendirdi ve ilginç şiirlerini okudu. Şiirlerinin payesi, aruz ölçüsünün dar kalıplarına sığmayacak ya da bir kimsenin yetenek ölçüsüyle ölçemeyecek kadar yüksektir!”[43]

II. Kâtiplere Yönelik Eleştiriler

Câmî’nin latife ve nüktelerle en çok eleştirdiği kesimden biri de şüphesiz kâtip ve hattatlar olmuştur.

Kayıtlara göre Câmî’nin yaşadığı dönemde sanatkâr, becerikli ve dikkatli birçok hattat ve kâtip yetişmişti. Fakat bu kâtiplerden şiir, edebiyat ve kültüre aşina olmayan acemi ve dikkatsiz olanları da vardı.

Bunlar, kopyaladığı şiir divanları ve kitaplarda bilerek ya da bilmeyerek birçok tasarrufta bulunmuştur.

Bu sebeplerle, eski kitap ve şiir divanların elyazmalarında en çok bu dönemlerde tahrifat yapılmıştır.[44]

Dolayısıyla Câmî, böylesi kâtipleri hem defalarca uyarmış hem onların bu tür kusurlarını muhtelif nükte ve latifelerle hicvetmiştir:

غـــلام خامـــهٔ آن کـــاتبم کـــه شـــعر مـــن

---

[42] Ali-yi Safî, s. 236.

[43] *Ali-yi Safî*, s. 239.

[44] Örneğin kayıtlara göre Emînâ adlı bir katip, şair Şeyh Âzerî (783/1382-866/1462)’nin divanını yazarken birçok yerde tasarrufta ve tahrifatta bulundu.

Şeyh Âzerî de onu hicveden şu kıtayı yazdı:

Emînâ, kulun divanını yazdı; onda sadece şiir yazmadı.

Nazım ve nesirden, zevkine hoş gelenleri de yazdı; kulun divanı, onun hoşlandığı şeylerle doludur.

Şiirde her nerede 'yed' (el) kelimesini görmüşse, kendi tasarruf eliyle 'bed' (kötü) yazmıştır.

Hali hazırda, kulun divanının çoğunda ortaktır; çünkü genellikle kendi sözünü yazmıştır. Zerrînkûb, s. 95-96.

چنانکه بود رقم زد نه هرچه خواست نوشت
اگرچه شعر فروغ از دروغ می گیرد
دروغ و راست در او هرچه بود راست نوشت

Ben, istediği gibi değil, olduğu gibi yazan kâtibin kalemi kölesiyim;

Her ne kadar şiir yalanla parlasa da, onda yalan ve doğru ne varsa, tam onu yazan kâtibin.[45]

Câmî ile Hoşnivîs

Derler Emîr Alişîr, Abdurrahman Câmî'nin divanın, istinsah etmesi için Meşhetli hattat (Hoşnivîs) Molla Abdussamed'de verdi. Yazımı bitikten sonra Alişîr gözden geçirmesi için divanı Câmî'ye gönderdi. Câmî hatalı yazılan yerleri kendi kalemiyle düzelttikten sonra şu kıtayı söyledi:

سخنم را بـه خـط خـوب آراسـت		خوشنویسـی چـو عـارض خوبـان
گـاه چیـزی فـزود و گـاهی کاسـت		لیـک در هـر غـزل بـه سـهو قلـم
گرچه نامد چنانچه دل می خواست		کردم اصلاح آن من از خط خویش
بـا خـط او قصـور کـردم راسـت		هرچـه او کـرده بـود بـا سـخنم

Bir hattı hoş, güzel hattıyla şiirimi, güzellerin yüzü gibi süsledi.

Fakat her gazelde kalem hatasıyla bazen bir şey ekledi, bazen da çıkardı.

İstediğim gibi olmadıysa da onu kendi hattımla düzettim.

O benim şiirimi nasıl bozduysa, ben de onun hattını bozarak düzelttim.[46]

Câmî aynı mevzuda bir başka kıtada da şöyle der:

به بیش و کم نویسی شد فسانه		فغان از دست آن کاتب که کلکش
ز بحـر و وزن مانـد بـر کرانـه		ز بیش و کـم نویسـیهای او شـعر
که چون جویم ز نظم آنجا نشانه		نوشـت از مثنـوی بهـرم کتـابی
که دارد هردو مصرع در میانه		نیـابم زان نشـانه جـز بیاضـی

Kalemi fazla ve eksik yazmakla şöhret bulan kâtibin zulmünden el aman!

Onun fazla ve eksik yazmasıyla şiir, bahir ve vezinden çıktı.

[45] Câmî, *Dîvân; Fâtihetu'ş-şebâb*, I, 843.
[46] Câmî, *Divân: Vâsitetu'l-iqd*, II, 411.

Mesnevî tarzı bir kitabımı yazdı; onda şiir izini arayınca;

Her iki mısra ortada yer aldığı için, beyazlıktan başka bir şey göremiyorum.[47]

III. Öğretmenlere Yönelik Eleştiriler

Câmî, öğretmenlerin çocuklara karşı merhametsiz ve anlayışsız, ilim ve kültürden boş olmalarından da yakınır. Bilhassa *Bahâristân*'da öğretmenlerin aptalca davranışlarını bazı nüktelerle hicveder.

Şaka: Bir öğretmen çocuğu hastalandı, ölmek üzereydi. Öğretmen "Gassali çağırın yıkasın!" dedi. "Çocuk henüz ölmemiş!" dediler.

Öğretmen de dedi ki: "Bir zararı yok! Yıkama işi bitene kadar ölmüş olacak!"[48]

Şaka: Öğretmene sordular: "Sen mi daha büyüksün kardeşin mi?"

Dedi ki: "Ben daha büyüğüm; fakat bir yıl daha yaşarsa benimle yaşıt olur!"[49]

Şaka: Bir öğretmen çocuğuna, "Sen ne baş belası bir ahmaksın!" diye kızdılar.

O da dedi ki: "Ben ahmak olmasaydım, zina çocuğu olurdum!"

خُلق و خویش نه به وفقِ پدرست		عیــبِ مــادر بُــوَد از فرزنــدی
کش نه اسبست پدر بلکه خرست		گوشِ استر که درازست گواست

Çocuğun ahlâkı ve huyu babaya çekmezse, annesi için ayıp sayılır.

Katırın kulağının uzun olması, babasının at değil, eşek olduğuna şahittir.[50]

IV. Sûfîlere Yönelik Eleştiriler

Câmî, kendi çağında ortalıkta tasavvuf ehli olarak görülen bazı cahil, ikiyüzlü, çıkarcı ve bu mesleğin gereklerini yerine getirmeyen sahtekâr kişileri de şiddetle eleştirir.

Onun hedefi, elbette tasavvufun özü ve gerçek sûfîler değildir.

Ortaya çıktıktan itibaren daima istismara müsait olan bu meslekten bazı tarikat ve cemaatlerin, Câmî'nin zamanında iyice yozlaştığı ve tasavvufun bir çıkar aracı hâline geldiği anlaşılmaktadır.

---

[47] Câmî, *Divân: Vâsitetu'l-iqd*, II, 401.
[48] *Bahâristân*, s. 82-83.
[49] *Bahâristân*, s. 83.
[50] *Bahâristân*, s. 83.

Özellikle Câmî'nin zamanında Timurlu sultan ve şehzadelerin şeyh ve sûfîlere gösterdiği aşırı ilgi, IX. (XV.) asırda hem tasavvufun halk arasında iyice yayılmasını sağladı hem sûfîlerin etkinliğini güçlendirdi.

İlâve olarak halkın vakfettiği mülkler ve bağışladığı mallar da artış göstererek sûfîlerin eline geçince, yün hırkayı kişisel çıkar aracı yapanların sayısı da arttı ve bazı sûfî cemaatleri de, tasavvufun özünden iyice uzaklaşmıştı.

Kendisi de Nakşibendî tarikatı mensubu olan Câmî de, devrin sûfîlerinin tasavvufta *kanaat, tevekkül, gönül zenginliği, fakr* ve *riyâzet* gibi birçok temel kuralı çiğnediklerini, dinde olmayan şeyler (*bidat*) türettiklerini, bu mesleği bir geçim aracı yaptıklarını belirterek zamanından örnekler verir.

Nitekim *Nefehâtu'l-'uns* adlı eserinde, Tebrizli Seyyid Kâsim-i Envâr'ın müritlerini bizzat gördüğünü söyleyerek onları ağır şekilde eleştirir:

"Bu fakir, onun müritleri olduğunu söyleyen cemaatten bazısını gördü ve bir kısmının da hâllerini duydu. Onların çoğunun, o zâtla alakası yoktu, din ve İslâm dairesinden çıkmıştı; şerait ve sünneti basite alıp ibâhilik dairesine girmişti... Onun birikiminden bazı sözler duymuş hevâ ve heveslerine göre değiştirerek nefsanî arzularına kavuşmak ve nefsin isteklerine muhalefetten vazgeçmek için bir araç hâline getirmişti..."[51]

Buna benzer birçok olumsuz örnekle karşılaşmış olmalıdır ki, Câmî *Sisiletü'z-zeheb* adlı eserinde de şöyle der:

همه نامردمند و مردمخوار		حذر از صوفیان شهر و دیار
هرچه آمد ز دستشان کردند		هرچه دادی به دستشان خوردند
هیچ شان فکر روز مردن نی		کارشان غیر خواب و خوردن نی
فکر شان صَرف در وجوه معاش		ذکر شان صِرف بهر سفره و آش
نام آن خانقاه یا لنگر...		هر یکی کرده منزلی دگر

Memleket ve şehrin sûfîlerinden uzak durun; onlar insan değil, yamyamdır.

Ellerine ne versen, yerler; ellerinden ne gelse yaparlar.

İşleri yiyip uyumaktır; ölüm gününü asla düşünmezler.

Zikirleri sırf sofra ve aş içindir; kafaları da ücret ve maaş için çalışır.

Her biri ayrı bir ev yapmış, adını hankah veya lenger koymuş...[52]

---

[51] Câmî, *Nefehâtu'l-'uns*, s. 590-91

[52] *Mesnevî-yi Heft Ovreng: Silsiletü'z-zeheb*, I, 189 vd.; Çeğtâyî, "Hurdegîrîhâ-yi Câmî ber Şâ'irân ve Sûfînumâyân", *Faslnâme-i Moşkât*, Şomâre 52, Meşhed 1375 hş.

Câmî, sûfîlerin kusurlarını ayrıntılı olarak birçok yerde anlatmış ve yumuşak döşeklerde yatmaları, evlerini değerli eşyalarla dizmeleri... Gözleri kapıda, gelen şehirli ve köylüden... et veya un gibi hediyeler beklemeleri gibi davranış ve tavırlarını şiddetle eleştirmiştir.

Neticede maddi menfaat peşinde olan bu sûfîlerin zikir şekillerine dikkat çekerek şeyhleri hakkında şöyle der:

Başı kibirle dolmuş, kalbi ucûb sarmış, yüzü halka yönelik ve sırtı, mihraba...[53]

Câmî'nin bu konuda bazı latife ve nükteleri de şöyledir:

Aklî olmayan açıdan mümkündür!

Şeyh Zeynüddin Hâfî'nin halifelerinden Şeyh Sadreddin Revâsî (Esferâyinî)[54] bir gün Şeyh Zeynüddin'in türbesini ziyaret ederken Câmî'nin huzurunda dedi ki:

"Bu yıl mübarek Ramazan ayı ortasında veba salgını olabilir!"

Mecliste bulunan bir büyük zat da, "Olmayabilir" dedi.

Şeyh Sadreddin, "Aklî açıdan *olmayabilir*liliği imkânsızdır" deyince;

Câmî de dedi ki:"O halde aklî olmayan açıdan imkânı vardır!"[55]

Sen anne tarafından sema yap!

Şeyhin biri Câmî'ye yakındı: "Bazı âlim ve fakihler bana semâ yapmayı yasaklıyor. Oysaki ben anne tarafından Şâfiî'yim, Şâfiî mezhebine göreyse semâ câizdir!" dedi.

Câmî de dedi ki: "Sen de anne tarafından semâ yap!"[56]

O şeyhülislâm olalı biz İslâm'dan ümit kestik!

Herat'ın şeyhülislâmı Mevlâna Seyfeddin Ahmed[57] Câmî'nin Sultan Hüseyin Mirza (Baykara 878-911)'nın bir akrabasını ziyaret ettiğini ve onun ekmeğinden yediğini duyunca, "Mevlâna Abdurrahman Câmî filan kişinin ekmeğini yediğine göre, bizim İslâm'dan ümit kesmemiz lâzım" dedi.

Câmî de bu sözü duyunca dedi ki:

"O şeyhülislâm olalı biz İslâm'dan ümit kestik!"[58]

---

[53] *Mesnevî-yi Heft Ovreng: Silsiletü'z-zeheb*, I, 189 vd.
[54] Ali-yi Safî, s. 233.
[55] Ali-yi Safî, s. 233.
[56] Ali-yi Safî, s. 234.
[57] Ali-yi Safî, s. 233.
[58] Ali-yi Safî, s. 233.

V. Âlim ve Filozoflara Yönelik Eleştiriler

Câmî, ciddi şiirler ve nüktelerle âlim ve felsefecileri de birçok yerde şiddetle eleştirmiştir.

Bilindiğ üzere, hakikate ulaşmak için aşkı esas alan tasavvufla, aklı esas alan felsefe arasında temelde birçok açıdan büyük farklar vardır. Câmî'nin fikirlerinden çokça yararlandığı Hekîm Senâî'nin şu dizesi, bu hususta oldukça dikkat çekicidir:

عقل در کوی عشق نابیناست   عاقلی، کار بو علی سیناست

Aşk mahallesinde akıl kördür; akıl yürütmek, Ebû Ali Sînâ'nın işidir.[59]

Elbette Câmî, kendince sınırlarını çizdiği ilme karşı değildir. Aynı şekilde dinin özüne, prensiplerine ve ahlâkî ilkelere bağlı hareket eden âlimlere de karşı değildir.

Ama ilmiyle amel etmeyen âlimleri, falcıları, müneccimleri ve Yunan ilimlerini takip eden ve aklı esas kabul eden felsefecileri, mantıkçıları şiddetle eleştirmiştir. Özellikle de fikirlerinden pek yararlandığı selefleri Hekîm Senâî ve Mevlâna Celâleddîn gibi, Müslüman filozoflardan İbn Sînâ'yı ve eselerini örnek göstererek hicveder. Filozofların hakikati kavramadıklarını iddia eder.

Nitekim *Lüccetu'l-esrâr* adlı manzumesinde ve diğer mesnevîlerinde İbn Sînâ'nın tasavvuf, Hak ve hakikat'i kavramakla ilgili aklî delillerini reddeder; felsefeyi "sefeh", filozofları da "dini savuran" kişiler şeklinde niteler.

İnsana da felsefe uğruna Muhammed'in gerçek dinini ve *Kur'ân*'ı elden bırakmamayı ve Yunan tezleri ve ilimlerine iltifat etmemesini önerir:

فلسفه چون اکثرش آمد سفه پس کلّ آن
هم سفه باشد که دارد حکم کلّ آنچ اکثراست
فلسفی از گنج حکمت چون بفَلسی ره نیافت
می ندانم دیگری را سوی آن چون رهبر است
حکم حال منطقی خواهی ز حال فلسفی
کن قیاس آن را که اصغر مندرج در اکبر است
آن بد اختر کش منجّم گفته ای چون هر اثر
پیش او مسند به اختر شد خدایش اختر است...

[59] Senâ'î-yi Ğeznevî, *Hadîketu'l-hakîka ve şerî'atu't-tarâka*, (nşr. Muderris-i Rezevî, İntişârât-i Dânişgâh-i Tehran 1368 hş., s. 300; Kâmrân-i Kesâî, "İbn Sînâ ez Dîdgâh-i 'Ârifân", Mecmû'a-i Mekâlât-i Hemâyiş-i Beynelmileli-yi İbn-i Sînâ. http://www.buali.ir/PDF/40.PDF: 9:32

حکمت یونانیان پیغام نفس است و هوا
حکمت ایمانیان فرمودۀ پیغمبر است
نیست جز بوی نبی سوی خدا رهبر ترا
از علی جو بو که بوی بوعلی مستقذر است
دست بگسل از شفای او که دستور شقاست
پای یک سونه ز قانونش که کانون شر است
صاحب علم لدنّی را چه حاجت خط و لفظ
صفحۀ دل مصحف است آن را که قرآن ازبر است

Felsefenin ekseri cehalet olduğu açığa çıkınca, tamamı da cahillik sayılır; çünkü ekseriyet küllün hükmüne girmektedir.

Felsefeci hikmet hazinesinden bir kuruşluk fayda sağlamadığı halde, bilmem, onda bir başkasına nasıl rehber olabilir?

Mantıkçının hâli hakkında bir yargıya varmak istiyorsan, en küçüğün (asğarın) en büyüğüne (ekbere) tâbi önermesini yap.

Kendisine "müneccim" dediğin o talihsiz, her olguyu yıldıza bağladığına göre, Allah'ı yıldızdır...

Yunan hikmeti nefis ve hevânın mesajıdır; iman sahiplerinin hikmeti ise, Peygamberin buyruğudur.

Allah yolunda senin için, Nebî'nin kokusundan başka rehber yoktur; kokuyu Ali'de ara! Zira Ebû Ali (İbn Sînâ)'nin kokusu necasettir.

Onun Şifâ adlı eserinden elini çek; çünkü şekâvetin düsturudur; onun Kânûn'undan ayağını çek, çünkü şerrin odağıdır.

Ledün ilmine sahip olan kişi, yazı ve söze muhtaç olur mu? Kur'ân hafızının kalp sayfası, Mushaf'tır.[60]

از فلسفه کارِ دین مکن ساز		چون فلسفیان دین برانداز

Dini savuran felsefeciler gibi, felsefeyle din işini kurma...

Temel eğitimini Eş'arî mezhebi kelâmı ve Hanefî yahut Şâfi'î mezhebi fıkhına göre alan Câmî, o dönemlerde yaygın olan mezhep

---

[60] *Dîvân-i Câmî*, (nşr. A'lâhân-i Efsahzâd), I, 75-76; Krş. Muhammed-i Mededpûr, "Mutefekkirân-i Muselmân ez Huner Mî-goyend", www.rasekhoon.net/article/Show-22918.aspx; Kâmrân Kesâî, "İbn Sînâ ez Dîdgâh-i 'Ârifân", *Mecmû'a-i Mekâlât-i Hemâyiş-i Beynelmileli-yi İbn-i Sînâ*.

kavgaları dışında da kalmamış.[61] Eş‘arîlere ters düşenleri ve bilhassa akla önem veren düşünürleri şiddetle eleştirmiştir.

Nitekim Câmî *Tuhfetu’l-ahrâr* adlı mesnevîsinde zahir ilmiyle yetinip manevî ilimlerden gafil kalanları; amelsiz âlimleri, fıkıhçıları kavga ve tartışma meraklı kişileri, İbn Sînâ’nın tıbbını ve daha birçok ilim adamını ve eserlerini de şiddetle eleştirmiştir:

ای عَلَــم عِلــم بــر افراختـــه		چـون عَلَم از علـم سر فراختـه
خویشـتن از علـم عَلَـم سـاختی		چون عمل آمد عَلَم انداختی...
دعـوی دانـش کنــی از جـاهلی		حاصل تحصیل تو بیحاصلی...
علم که خوانده بـه ره ناصـواب		باشـد ازان علـم سـیه رو کتـاب
نـور دل از سـینهٔ سـینا مجـوی		روشنی از چشم نه بینـا مجوی
جانــب کفـر اسـت *اشــارات* او		باعث خوف است بشـارات او
فکر *شفایش* همه بیمـاری است		میل *نجـاتش* ز گرفتـاری اسـت
قاعدهٔ طـب کـه بـه*قـانون* نهـاد		پـای نـه از قاعـده بیـرون نهـاد
طب ز نبی جوی که *طب النبی*		سـازدت از جملـه علـل اجنبــی
از مـرض جهـل شـفا بخشـدت		وز کـدر نفس صـفا بخشـدت...

Ey ilim bayrağını açan; ey bayrak gibi ilimle başını yücelten!

Kendini ilim bayrağı yaptın; iş amele gelince bayrağı attın!

Cehaletinden ilim iddiasında bulunursun; oysaki senin tahsilinin hasadı hasatsızlıktır...

Yanlış okunan ilimden kitabın yüzü kararır.

Kalp nurunu (İbn) Sînâ’nın göğsünde arama; kör gözden ışık umma!

Onun İşârât’ı küfürden yanadır; onun müjdeleri korkutucudur.

Şifâ’sındaki fikirler tamamen hastalıktır; Necât’a meyli tutsaklıktandır.

Kânûn’la kurduğu tıp, yaratılış kuralına aykırı atılan bir adımdır.

Tıbbı Peygamberde ara; zira Peygamber Tıbbı (Tıbbu’n-Nebî), seni bütün hastalıklardan korur.

Cehalet hastalığından sana şifa verir; nefsindeki kederi sefaya çevirir.[62]

---

[61] Hikmet, s. 106, 228.

[62] *Mesnevî-yi Heft Ovreng: Tuhfetu’l-ahrâr*, I, 526-28; krş. Hikmet, s. 106-107.

Doktorlar: Câmî, *Bahâristân* adlı eserinde, doktorları hicveden bazı nüktelere de yer vermiştir:

Şaka: Bir hekimin, her ne zaman mezarlığa varsa, kaftanıyla yüzünü kapattığını gördüler ve ondan bunun sebebini sordular.

Dedi ki: “Bu mezarlıkta yatan ölülerden utanıyorum; hangi mezara uğrasam darbemi yemiş, hangisine baksam benim şurubumu içmiştir!”

بر آمدن مرگ قُدوم تو دلیل		ای رای تو در علاج بیمار علیل
بر داشته ای از گردن عزرائیل		در کشور ما مؤ نت جان ستدن

Ey hastanın tedavisinde, teşhisi hasta hekim! Senin gelişin ölümün gelişine delildir.

Bizim ülkemizde can alma zahmetini Azrail’in boynundan kaldırmışsın!

Câmî şu dörtlükte de şöyle der:

ای صنعت طب شکسته بازار از تو   هرچند بود به رنج، بیمار از تو
المنّه لله که عجب خوشنودند   عسّال و کفن فروش و حفّار از تو

Ey hekimlik sanatı pazarını kesata uğratan doktor! Hasta senden sıkıntı çekse de;

Allah’a şükürler olsun! Ölü yıkayanlar, kefen satanlar ve mezar kazanlar senden çok hoşnutturlar![63]

Şaka: Bilgelerden biri demiş ki: “Bilgisi eksik tabip, toplum için veba hastalığıdır!”

ای که هستی ز طبّ ناقص خویش   عامۀ خلق را به جای وبا
چه عجب، گر کنند نفرینت   هست نفرین تو، دعای وبا

Ey eksik tıp bilgisiyle bütün halk için veba yerini tutan hekim!

Sana lânet etseler şaşılacak ne var? Sana lânet, veba için duadır.[64]

VI. Sultan, Vezir v.b. Yöneticilere Yönelik Eleştirirler

Câmî, devrin yöneticilerinden çok himaye ve saygı gördüğü halde, eserlerinde ve bilhassa *Silsiletu'z-zeheb*’in birçok yerinde şah, vezir, emir, vali ve yargıç gibi yöneticileri ve yüksek devlet memurlarını şiddetle eleştirmiştir.

Şah ve emirin varlık sebebini sorgulayıp taşımaları gereken nitelikleri sıralarken der ki:

---

[63] *Bahâristan*, s. 85.
[64] *Bahâristan*, s. 85.

چیست دانی به زیر چرخ کبود　　حکمت اندر وجود شاه و امیر
تا بود پشت، بی پناهان را　　تا دهد داد، دادخواهان را
نیکخواه جهانیان باشد　　بر همه خلق مهربان باشد
ظالمان را ز ظلم باز آرد　　دست مظلومان را قوی دارد
عدل را پیشوای خود سازد　　کارها را به عدل پردازد

Mavi gök kubbenin altında, şah ile emirin varlık hikmeti nedir, bilir misin?

Şah ile emir, zayıflara arka çıkmak, mazlumların hakkını vermek için vardır.

İnsanların iyiliğini istemek ve bütün halka merhamet etmek için vardır.

Zâlimlerin zulmünü engellemek, mazlumların elini güçlendirmek için vardır.

Adâleti kendine rehber etmek, işleri adâlete uygun yapmak için vardır.[65]

Devamında Câmî adâletten sapan şahın, Allah'a halife ve ona gölge olmaktan çıktığını, kendisine uyduğu şeytana halife olacağını söyler...[66]

Tuhfetu'l-ahrâr'da (13. makale) da sultanların rahatı, konforu ve ihtişamının gayrimeşru kaynağını sorgular. Bu dünyada giydikleri gösterişli kıyafetlerini ve yedikleri nimetlerini, cehennemde başlarına gelecek azap türleriyle karşılaştırır:

ای به سرت افسر فرماندهی　　افسرت از گوهر احسان تهی!
زیورِ سر افسر، از آن گوهر است　　خالی از آن، مایهٔ درد سر است
کرده میان تو مرصع کمر　　مهره و مار آمده با یکدگر
لیک نه آن مهره که روز شمار　　نفع رساند به تو ز آسیب مار
تخت زرت آتش و، گوهر در او　　هست درخشنده چو اخگر در او...
قصر تو چون کاخ فلک سربلند　　حادثه را قاصر از آنجا کمند
حارس ابواب تو بر بدسگال　　بسته پی حفظ تو راه خیال
لیک نیارند به مکر و حیل　　بستن آن رخنه که آرد اجل...
ظلم تو را بیخ چو محکم شود　　ظلم تو ظلم همه عالم شود...
شهری از آسیب تو غارت شود　　تات یکی خانه عمارت شود

[65] *Mesnevî-yi Heft Ovreng: Sisiletü'z-zeheb*, I, 75.
[66] *Mesnevî-yi Heft Ovreng: Sisiletü'z-zeheb*, I, 75.

کاش کنی ترک عمارتگری   تا نکشد کار، به غارتگری
باغی از آسیب تو گردد تلف   تات در آید ته سیبی به کف
میوه و مرغ سرخوانت مقیم   از حرم بیوه و باغ یتیم...
وای شبانی که کند کار گرگ   همچو سگ زرد شود یار گرگ

Ey başında saltanat tacını taşıyan (şah); senin tacın ihsan mücevherinden boştur!

Taçlı başın süsü, ihsan mücevheridir; o mücevherden boş olan taç, baş ağrısıdır!

Beline mücevher işlemeli kuşak bağlamışsın; yılanla boncuğu da yan yana gelmiş.

Fakat o boncuk, hesap günü yılanın zararından seni koruyacak türden değildir.

Altın tahtın ateştir, tahttaki mücevher de, o ateş içinde parlayan kıvılcımdır.

Senin sarayının başı, gökyüzü gibi yücedir; hadise kemendi oraya ulaşmaz.

Kapıcıların, seni korurken, art niyetlinin hayal yolunu bile kapatmışlar.

Fakat ecelin açacağı gediği, hile ve düzenle kapatamazlar!

Senin zulmün iyice kök salınca; senin bu zulmün bütün âlemi sarar.

Sana bir ev yapmak için, verilen zararla bir şehrin tamamı talan edilir.

İşin yağmaya varmaması için, keşke imaret işini terk etsen!

Bir elma ele geçirmek için, senin zararınla koca bir bahçe telef olur.

Senin sofrandaki meyve ve tavuk, dul kadının haremine ve yetimin bahçesine aittir!

Kurdun işini yapan çobana vah olsun; sarı köpek (asena) gibi kurda arkadaş olan çobana![67]

Câmî aynı eserde (14. makale) vezir, kâtip ve vergi memurlarının zavallı halka yaptığı zulüm ve işkenceyi ayrıntılı olarak eleştirirken der ki:

چند مددکاری ظالم کنی   وز مددش کسب مظالم کنی
تا ببری از دل ظالم غبار   گردن مظلوم کنی زیر بار

[67] *Mesnevî-yi Heft Ovreng: Tuhfetu'l-ahrâr*, I, 528-30.

خرمن دهقان که از خون جگر   کِشتهٔ وی آمده در دِه به بر
سوختهٔ خرمن بیداد توست   دانه و کاهش شده بر باد توست
دانه کنی نقل به انبار شاه   کاه بری بهر ستور سپاه
حصهٔ دهقان چو شوی غور رس   دانهٔ اشک و گَهِ رویست و بس
مایهٔ تاجر که در آوارگی   جمع نشد جز به جگرخوارگی
شد ز براتت همه صرف زکات   در کف قبض است هنوز از برات
کاسب بیچاره که در شهر و کوی   ز آبلهٔ دست کند آبروی
در کف از آیین ستمکاریش   هیچ بجز آبله نگذاریش
خارکش پیر که چون خارپشت   خم بودش پشت ز خار درشت
چون شود از خار تهی پشت او   قیمت آن را کشی از مشت او
گاوک شیرآور هر پیرزال   خرج شد از تو به خراجات سال
گرسنه و تشنه شده گوشه گیر   خون جگر می خورد اکنون چو شیر
مال یتیمان به رهت پایمال   حاصل سایل ز تو ذُلّ سئوال
زیور طفلانت ز طبع لئیم   هست زر سایل و درّ یتیم...
شه ز تو بدنام و رعیت خراب   ملک ز غوغای تو در اضطراب...

Daha ne kadar zâlime destek *olursun; onun yardımıyla da zulümler yaparsın?*

Zâlimin içini rahatlatmak için mazlumun boynuna yük yüklersin!

Çiftçinin, ciğer kanıyla (binbir zahmetle) ektiği ekini, köyde mahsul almak için geldiği harmanı;

Senin zulüm harmanın tarafından yakıldı; tanesi ve samanı, senin zulüm rüzgârın götürdü.

Taneyi şahın ambarına taşırsın; samanı da askerin hayvanı için götürürsün.

Derinlemesine bakılırsa, çiftçinin hissesi; onca çok dökülen gözyaşı tanesi ve yüzünün tozudur.

Tâcirin, gurbette sadece ciğer kanıyla biriktirdiği sermayesi;

Senin berâtınla tamamen zekâta gitti; üstelik berât yüzünden hâlâ zulüm pençesindedir.

Şehirde, mahallede elinin nasırıyla para kazanan zavallı işçinin;

Zâlim törenle, işçinin elinde nasırından başka bir şey bırakmazsın!

Kaba odunlardan kirpi gibi sırtı bükülen ihtiyar oduncu*;*

Odun yükünü sırtından indirir indirmez, odun parasını hemen avucundan çeker alırsın!

Her kocakarının sağmal ineği, senin zulmünle yıllık vergilere gitti.

Aç susuz köşesine çekilmiş, süt yerine şimdi ciğer kanı içmektedir.

Yetimlerin malı senin yolunda çiğnenmiş; dilencinin hâsılatı senin *alçakça istemenle yok olmuş.*

Senin alçak tabiatından dolayı, dilencinin parası ve yetimin gözyaşı, senin çocuklarının takısı olmuş.

Senden dolayı şahın adı kötüye çıkmış, halk harap olmuş; senin kavgandan dolayı ülke de ıstıraba düşmüş...[68]

Câmî, aynı mevzuda bazı latife ve nüktelere de yer vermiştir:

Bahâristan adlı eserinde şu nükteler özellikle dikkat çeker:

Şaka: Varlıklı bir adam, bir diktatör sultanın devrinde vefat etti. Onun veziri adamın oğlunu çağırdı ve sordu:

"Baban geriye ne bıraktı?"

Oğlu dedi ki: "Maldan mülkten şunu şunu bıraktı! Mirasçılardan da büyük veziri -Allah süphane ona yardım etsin- ve ben fakiri!"

Vezir güldü ve emretti; mirasını ikiye böldüler; yarısını adamın oğluna verdi yarısını da padişah için aldı.

ظلم پیشه وزیر نشناسد   جـز حـق پادشـاه مـال یتـیم
عدل داند اگر برد بتمام   فضل داند اگر کند به دو نیم

Mesleği zulüm olan vezir, yetimin malını sadece padişahın hakkı bilir.

Tamamını alırsa adâlet bilir; ikiye taksim ederse fazilet bilir.[69]

Şaka: Behlül Hârûn-ı Reşîd'in meclisine gitti.

Vezirin biri dedi ki: "Müjdemi ver! Emirelmüminin seni maymun ve domuzlara serdar (komutan) yapmış!"

Behlül de dedi ki: "O halde beni dinle, emrime uy! Çünkü sen benim askerimsin!"

بـه شـهریاری گـاو و خـرم دهـی مـژده   رعیّتـی کـه بـود خـاص شـهریار تـویی
شمار لشـکریانم ز خـوک و خـرس کنـی   نخست کس که درآید درین شمار تویی

---

[68] *Mesnevî-yi Heft Ovreng: Tuhfetu'l-ahrâr*, I, 531 vd.
[69] *Bahâristân*, s. 82.

Öküzlere, eşeklere sultan olduğumu müjdelersin; oysaki sen, sultanın özel vatandaşı,

Domuz ile ayıları askerlerimden sayarsın; ama bu sayıya dâhil olacak ilk kişi de sensin.[70]

Mevlâna altmış yıldır sarığı bir Mecûsî başa bağlıyor!

Mevlâna Şeyh Hüseyin[71] Ebû Saîd Mirza döneminde başına buyruk davranan bir muhtesipti.

Sultan da demişti ki: “Mevlâna benim iktidarımın ortağıdır.”

Mevlâna Hüseyin bir gün bir Mecûsî’yi müslüman etmiş kendi sarığını onun başına sarmış, sultanın hazinesinden yeni bir elbise giydirmiş ve bu nev-müselmânı bir hayvana bindirerek davul zurna eşliğinde şehrin sokak ve pazarlarını dolaştırmaya başlamıştı.

Câmî’ye, “Mevlâna bir Mecûsî’yi müslüman etmiş, sarığını da onun başına bağlamış” dediler.

Câmî de dedi ki: “Zaten altmış yıldır Mevlâna sarığı bir Mecûsî başa bağlıyor!”[72]

VII. Kadına Yönelik Eleştiriler:

Abdurrahman Camî, muhtelif eserlerinde ve şiirlerinde kadını da hicvetmiştir. Hem düşünce hem sanat bakımından kendisinden etkilendiği ünlü sûfî şairler Hekîm Senî ile Mevlâna Celâleddîn gibi, kadınla ilgili aynı klâsik çizgiyi takip ettiği görülür.

O da kalıp yargılar, deyimler ve atasözleriyle kendince kadın psikolojini ve olumsuz bulduğu bazı özelliklerini ortaya koyar ve erkeğe kadının şerrinden sakınma yollarını anlatmaya çalışır.

Nitekim Yûsuf o Zuleyhâ adlı mesnevîsinde kadının yaratılış mitine göndermede bulunarak der ki:

زلیخا هرچه می گوید دروغ است   دروغ از چراغی بی فروغست
زن از پهلوی چپ شد آفریده   کس از چپ، راستی هرگز ندیده
بداند هر که بشناسد چپ از راست   که از چپ راستی مشکل توان خواست

Züleyha ne söylese yalandır; yalan sönük bir mumdur.

---

[70] *Bahâristân*, s. 82.

[71] Mevlâna Kemâledin Şeyh Hüseyin (ö. 888) bilgin bir zattı. Ebû Saîd’in iktidarı boyunca muhtesiplik yaptı. Ondan sonra da bir süre Sultan Hüseyin Mirza döneminde aynı görevi sürdürdü. Ali-yi Safî, s. 232.

[72] Ali-yi Safî, s. 232.

Kadın sol/ ters böğürden yaratılmış; hiç kimse tersten bakıp doğruyu görmemiş.

Solu sağdan ayıran her insan, soldan doğruluğun zor çıkabileceğini bilir.[73]

Câmî kadını, akıl ve din bakımından eksik, kocasına karşı vefasız, iyiliğe karşı nankör v.s. niteliklerle tasvir eder.

Kocası kadına ne kadar iyi davranıp her isteğini yerine getirmeye çalışsa, konfora ve nimetlere gark etse de, ondan az bir sıkıntı görünce, hemen öfkeye kapılarak her iyiliğini inkâr eder...

Salâmân u Âbsâl adlı mesnevîsinde kadın için birçok kusur sıralar:

چاره نبود اهل شهوت را ز زن — صحبت زن هست بیخ عمر کن
زن چه باشد؟ ناقصی در عقل و دین — هیچ ناقص نیست در عالم چنین...
بر سر خوان عطای ذوالمنن — نیست کافر نعمتی بدتر ز زن
گر دهی صد سال زن را سیم و زر — پای در زرگیری او را تا به سر
جامه از دیبای ششتر دوزیش — خانه از زرین لگن افروزیش
لعل و دُرّ آویزهٔ گوشش کنی — ثوب زرکش ستر شب پوشش کنی
هم به وقت چاشت هم هنگام شام — خوانش آرایی به گوناگون طعام
چون شود تشنه زجام گوهری — آبش ار از چشمهٔ خضر آوری
میوه چون خواهد زتو همچون شهان — نار یزد آری و سیب اصفهان
چون فتد از داوری در تاب و پیچ — جمله اینها پیش او هیچ است هیچ
گویدت: «ای جان گداز و عمر کاه — هیچ چیز از تو ندیدم، هیچ گاه»
گرچه باشد چهره اش لوح صفا — خالی است آن لوح از حرف وفا
در جهان از زن وفاداری که دید؟ — غیر مکّاری و غدّاری که دید؟
سالها دست اندر آغوشت کند — چون بتابی رو فراموشت کند
گر تو پیری یار دیگر بایدش — همدمی از تو قویتر بایدش
چون جوانی آید او را در نظر — جای تو خواهد که او بندد کمر

Şehvet ehlinin kadından başka çaresi yoktur; kadına eş omak ömrün kökünü kazmaktır.

Minnet sahibi Allah'ın bağış sofrasında, nimete karşı kadından daha nankörü yoktur.

Kadın nedir? Aklı ve dini eksik; âlemde böylesine eksik yoktur.

[73] *Mesnevî-yi Heft Ovreng: Yûsuf o Zuleyhâ*, II, 139.

Yüz yıl boyunca kadına gümüşle altın versen de, onu baştan ayağa altınla süslesen de;

Şuşter ipeğinden ona elbise diksen de, evini altın yaldızlı tuğlayla parlatsan da;

Kulağına yakut küpe takar, gecelik olarak sırmalı elbise giydirsen de;

Hem kahvaltıda hem akşam yemeğinde, sofrasını türlü yemeklerle süslesen de;

Susayınca mücevher kadehle ona Kevser çeşmesinden su versen de;

Senden meyve isteyince şahlar gibi, Yezd narı ve Isfahan elmasını getirsen de;

Öfkeyle hüküm vermeye kalkışınca, bütün bu iyilikler onun gözünde hiçtir.

Sana der ki: "Ey canın eziyeti ve ömür törpüsü! Senden hiçbir zaman asla iyilik görmedim!

Çehresi safa levhası olsa da; o levhada vefa harfi bulunmaz.

Dünyada kadından kim vefa gördü? Hilekârlık ve gaddarlıktan başka kim ne gördü?

Yılarca sana sarılsa da, yüzünü çevirince seni hemen unutur.

Sen yaşlıysan ona başka sevgili lâzım; senden daha güçlü eş lâzım.

Bir genç onun hoşuna giderse, senin yerine, o genç kuşağı bağlar.[74]

Câmî *Yusûf o Zuleyhâ* adlı mesnevisinde de der ki:

زکید زن دل مردان دونیم است　　زنان را کیدهای بس عظیم است
عزیزان را کند کید زنان خوار　　بـه کیـد زن بـود دانـا گرفتـار
زمکـر زن کسـی عـاجز مبـادا　　زن مکّـاره خـود هرگـز مبـادا

Kadının hilesinden erkekler iki gönüllüdür; kadınların çok büyük hileleri vardır.

Kadınların hilesi, değerli erkekleri rezil eder; bilge kişi bile kadın hilesine yenik düşer.

Ey Allah'ım, hiç kimse kadın hilesine yenilmesin! Hilekâr kadının, kendisi olmasın![75]

Câmî *Leyla ile Mecnûn* adlı mesnevîsinde aynı mevzuda şöyle der:

زن کیست؟ فسون سحر و نیرنگ　　از راستی اش، نه بوی نی رنگ
زن صـعوهٔ سـرخ زرد بـال اسـت　　بودن به رضای زن محال است

[74] *Mesnevî-yi Heft Ovreng: Salâmân u Âbsâl*, I, 410.
[75] *Mesnevî-yi Heft Ovreng: Yûsuf o Zuleyh*â, II, 141-42.

گر بگذاری، شود هواگرد   وربفشاری بمیرد از درد
نخلیست، ولی زموم بسته   کز یك جنبش شود شکسته
نی از گل او مشام مشکین   نی میوهٔ او به کام شیرین
بر وی همه شاخ و برگ بستند   جز شاخ وفا کزو شکستند
چون با دگری شود هم آغوش   پیمان تو را کند فراموش

Kadın nedir? Sihir ve hile büyüsü; onda ne doğruluk kokusu var ne de rengi.

Kadın sarıkanatlı kızıl bir yusufcuktur; kadını memnun etmek imkânsızdır.

Kendi başına bıraksan, istediği gibi davranır; sıksan sıkıntıdan ölür.

Hurma ağacı gibidir, ama mumdan yapılmış; zira bir sallantıyla hemen kırılır.

Ne toprağından mis kokusu gelir, ne meyvesi damağa tat verir.

Onda her şeyin dal ve yaprağını bitirmişler; ancak vefa dalı hariç, çünkü onun o dalını kırmışlar.[76]

VIII. Sosyal Hayattan Muhtelif Kusurları Eleştiren Nükteler

Câmî şairleri, sesini güzelleştirerek *Kur'ân* okuyan hafızları; ihlâsız namaz kılan, zekât veren, hacca gidenleri; amelsiz âlimleri; dine bidat sokanları; dine karşı duyarsız olanları; din bağnazlarını; dini bahane ederek çıkar sağlayanları; aşırı yiyip içmeyi gaye edinenleri; riyakâr sûfî ve şeyhleri; cimrileri; zalimleri; kötü evladı ve daha birçok zümreyi eleştirmiştir.[77]

Bu hususlarla ilgili bazı latife ve nükteleri de şöyledir:

Biz deriz ki yüz lânet Yazîd'e olsun bir yüz de Mezîd'e!

Mîrzâ Bâbûr zamanında (sal. 852/1448-861/1456) Semerkantli Mevlânâ Mezîd adında bir âlim fıkıhçı Herat'a gelmişti. Mecliste Câmî ile Mezîd'in hazır bulunduğu bir sırada, Mirza Bâbûr Mezîd'e sordu:

"Yezîd'e lânet etme konusunda ne dersiniz?"

Mezîd de, "Kıble ehlinden olduğu için, câiz değildir" dedi.

Mîrzâ Bâbûr, Câmî'ye yönelerek dedi ki: "Mevlâna Mezîd'i duydunuz, siz ne dersiniz?"

---

[76] *Mesnevî-yi Heft Ovreng: Leylî u Mecnûn*, II, 341-42.

[77] *Mesnevi-yi Heft Ovreng* (nşr. Murtazâ Muderris-i Gîlânî), s. 57, 84 v.d., 101-102, 122, 126, 265, 267, 271 v.d., 287 v.d., 327 v.d.

Câmî de dedi ki: "Biz de deriz ki yüz lânet Yazîd'e olsun bir yüz de Mezîd'e!"[78]

Şairlerden ve büyüklerden cimri kimseler hakkında:

خواجه که ندیده چشم کس خوانش را
نکشسه به دندان طمع نانش را
دریوزه گری خواست ز وی مشتی نان
کرد آرد به زخم مشت دندانش را

Kimsenin gözünün ekmeğini görmediği hâce;

Kendisi de cimriliğinden kendi ekmeğinin ucunu kırmadı.

Bir dilenci ondan bir parça ekmek istedi;

Yumruk darbesiyle onun dişini un ufak etti![79]

İçindekini ye, işkembeyi de üç akçeye sat!

Zariflik iddiasında bulunan bir cimri adam vardı. Bir gün Câmî'nin huzurunda oturmuş ve zarifliğini göstermek için, "Üç akçem var. Onunla doyasıya yedikten sonra geri kalanı satıp o üç akçeyi kazanacağım bir şey satın almak istiyorum" dedi.

Câmî de dedi ki: "Mezbahaya git. Üç akçeye bir işkembe al. İçindekini ye, işkembeyi de üç akçeye sat!"[80]

Evinde yediyse unutarak yedi!

Saray şairi Mevlâna Sâğerî cimri olarak bilinirdi. Ramazan ayının ilk günü Câmî'nin huzurunda oturuyordu. O gün hilâlin görülmesi hususunda şüpheye düşülmüştü. Din kadısı da, halka, zeval (öğle) vaktine kadar hiç kimsenin bir şey yememesini ilan etmişti.

Câmî "Mevlâna Sâğeri sabah erkenden bir şey yemiş olabilir" dedi.

Arkadaşlarından biri de, "Yemişse unuttuğu için yemiştir" dedi.

Bunun üzerine Câmî de dedi ki: "Eğer kendi evinde yemişse, unuttuğu için yemiştir!"[81]

---

[78] Ali-yi Safî, s. 232. Aynı sayfadaki haşiyeye göre, bir Bağdat valisi halka, Yezîd'i lânetlemeyi yasaklar. Tam o sırada hac ziyaretine giden bir şair, bu şehre varınca şu beyti söyledi: *Bağdat valisi bir hüküm buyurmuş, itaat etmek gerek; o yaşadığı sürece Yezîd'e lânet etmemek gerek!*. Krş. Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, IV, 57.

[79] *Dîvân-i Câmî: Hâtimetu'l-hayât*, II, 672.

[80] Ali-yi Safî, s. 236.

[81] Ali-yi Safî, s. 238.

Hayırsız evlat hakkında:

Şaka: Bir delikanlıya sordular: “Mirasına konmak için baban ölsün ister misin?”

“Hayır!” dedi. “Fakat isterim ki onu öldürsünler. Zira hem mirasını alırım hem kan pahasını!”

فرزند که خواهد ز پی مال پدر را   خواهد که نماند پدر و مال بماند
خوش نیست به مرگ پدر و بردن میراث   خواهد که کشندش که دیت هم بساند

Babasını, malı için seven evlat, baba ölsün malı kalsın ister.

Sadece babanın ölümüne ve miras almaya razı olmaz; diyetini de almak için onu öldürsünler ister![82]

Atasıyla övünenlerle ilgili:

هر پسر که از پدر لافد نه از فضل و هنر   فی المثل گر دیده را مردم بود نامردم است
شاخ بی بر گرچه باشد از درخت میوه دار   چون نیارد میوه بار اندر شمار هیزم است

Fazilet ve hüneriyle değil, atasıyla övünen her evlat; mesel icabı gözbebeği olsa da, insan değildir.

Meyvesiz dal, meyve ağacına ait olsa da, meyve vermezse odundan sayılır.[83]

Mecliste üst köşeyi kapmak için kavga eden büyüklerle ilgili:

ای خواجهٔ عقل بین که بزرگان شهر ما
بر خویشتن فضای جهان تنگ می کنند
گر فی المثل به مجلس صدر آورند روی
هریک به صدر مجلسش آهنگ می کنند
بهر گزی زمین که بود مِلک دیگری
تیغ زبان کشیده به هم جنگ می کنند

Ey akıl hocası, bak! Şehrimizin büyükleri, dünya fezasını kendilerine dar ederler!

Örneğin, vezirin meclisine gitseler; hepsi onun meclisinin başköşesine hücum ederler.

Başkasının mülkü olan bir karış toprak için, dil kılıcını çeker birbiriyle savaşırlar.[84]

---

[82] *Bahâristan*, s. 85.
[83] *Dîvân-i Câmî: Fâtihetu’ş-şebâb*, I, 838.

Kadı ve hâfızların vakıf malını yemeleriyle ilgili:

به مصر و شام که گیرند وقف را به تمام
قضـــات اگرچـــه نباشـــند مســـتحق آن را
بغیـــر وصـــل نخواننـــد قاریـــان قـــرآن
ز حـــال وقـــف وقـــوفی نباشـــد ایشـــان را
گرفتـــه انـــد همانـــا قضـــات از ایشـــان بـــاز
بـــه رســـم عـــادت خـــود وقفهـــای قـــرآن را

Mısır ve Şam'da Kadılar, hak etmese de vakfin tamamını alırlar.

Hâfizlar da, vakfin ne olduğunu bilmeseler de, vakıftan pay almadan Kur'ân okumazlar.

Bu Kadılar, adetleri olduğu üzere hâfizlardan Kur'ân vakıflarını da almışlar.[85]

Hatiple ilgili:

مـی گفت دی خطیب خـواهم نشـان شـاه   تـا اسـب مـن ز ایلچیـان کـم کشـد گزنـد
گفتم فروش اسب و بخر بهر خود خری   زیرا که هست بهر خطابت خری پسند

Dün hatip diyordu ki: "Atımın elçilerden/ postacılardan zarar görmemesi için şaha şikâyette bulunurum."

Dedim ki; atı sat kendine bir eşek satın al;

Çünkü hitabet için bir eşek daha uygundur![86]

Âlemi hayal sanan sofistlerle ilgili:

سوفسطایی که از خرد بی خبر است   گوید عـالم خیـالی انـدر گذر اسـت
آری عـــالم همـــه خیالیســـت ولـــی   جاوید در او حقیقتی جلوه گر است

Akıldan habersiz Sofestâî, bu âlem geçmekte olan bir hayaldir.

Evet, âlem hep bir hayaldir, fakat onda görünen ebedî bir hakikat vardır.[87]

Laf taşıyan kişilerle ilgili:

هر که آرد خبر به مجلس تو   که «نبردت فلان به نیکی نام»

---

[84] *Dîvân-i Câmî: Fâtihetu'ş-şebâb*, I, 841.
[85] *Dîvân-i Câmî: Fâtihetu'ş-şebâb*, I, 842.
[86] *Dîvân-i Câmî: Vâsitetu'l-'iqd*, II, 406.
[87] *Dîvân-i Câmî: Fâtihetu'ş-şebâb*, I, 852.

قـول آن نـاكس اسـماع مكـن   زانكــه او مفتريســت يــا نمِــام

Her kim senin meclisine, "Falan senin hakkında iyi konuşmadı" diye laf getirirse;

O nekesin sözünü dinleme; çünkü o iftiracı veya laf taşıyıcıdır.[88]

Elemeğiyle hayatını kazananla tembel geveze hakkında:

آن شنيدســتى كــه كناســى ز ســرگين زيــر بــار
گفت: «شكر آنرا كه از عزت مرا سر بر فراخت»

بوالفضولى طعنه زد: «كـاى كـار تـو سـرگين كشـى
كـى خردمنـد ايـن هنـر را مايـه عـزت شـناخت!»

گفـت: «كـاى نـادان كـدامين عـز از آن افـزون بـود
كـز پــى روزى بــه امثــال تــو محتــاجم نســاختت»

Şu hikâyeyi duydun mu? Gübre yükü taşıyan çöpçü;

Dedi ki: "Allah'a şükürler olsun ki başımı izzetle yüceltti."

Bir boşboğaz onunla alay etti: "Ey işi gübre taşımak olan sen;

Akıllı kişi, bu mesleği ne zaman üstünlük kaynağı bildi!"

Çöpçü dedi ki: "Ey cahil, hangi üstünlük şundan fazladır ki,

Rızkımı ararken senin gibisine beni muhtaç etmedi."[89]

IX. Câmî'yi Hicveden Veya Mahcup Edenler

Bazı âlim ve şairler de nükte ve latifelerle Câmî'yi hicvetmiştir.

Örneğin Câmî'nin çağdaşı Şiî âlim Şah Kâsım-i Feyzbahş, saygın bir seyyid olup züht ve takva ile süslü Muhammed Nurbahş'ın halefi ve halifesiydi. Sultan Hüseyin Mirza ve hanımı Bigüm'un bu zata büyük saygısı ve inancı nedeniyle Ehlisünnet ulemâsı onu kıskanıyordu.

Şeyhülislâm Taftâzânî ve Abdurrahman Câmî sultandan ısrarla, seyyidin Cuma günü minbere çıkıp vaaz vermesini istedi. Amaçları onu zahiri ilimlerle ilgili tartışmalara çekip küçük düşürmekti.

Sultan bu plandan habersiz olduğu için, Şah Kâsım'dan bu hususta ricada bulundu o da kabul etti.

---

88 *Dîvân-i Câmî: Hâtimetu'l-hayât*, II, 665.
89 *Dîvân-i Câmî: Vâsitetu'l-'iqd*, II, 396.

Cuma günü Minbere çıkan bu zat, Allah'a hamd ettikten ve Peygambere salâvat getirdikten sonra, tevhidin ve şahâdet kelimesi zikrinin fazileti konusunda konuştu.

Fırsatı yakalamış bulunan Abdurrahman Câmî sordu: "Seyyidim! Şahâdet kelimesi hususunda size bir sorum vardır!"

Şah Kâsım hazretleri hemen buyurdu: "Biz Irak'tayken sizin *Ali Allah'ın velisidir* sözü hususundaki tartışmanızı duymuştuk!

Anlaşıldığı kadarıyla şimdi de kelime-i şahadet hususunda tartışıp çekişmek istiyorsunuz!"

Bu sözü duyan herkes Câmî'ye gülmeye başladı.[90]

Hz. Ali'nin divanını şerh eden Şâfi'î mezhebine mensup Câmî'nin öğrencisi Kâdî Mîr Huseyn-i Meybedî de hocasını hicvederken şöyle der:

آن امـــام بـــه حـــق ولـــی خـــدا   اســـــدالله غـــــالبش نـــــامی
دو کس او را به جان بیازردند   یکی از ابلهی، یک از خامی
هر دو را نام عبدالرحمان است   یکـی ملجم و آن دگر جـامی

O Hakk'ın velisi gerçek İmam, ki adı Allâh'ın galip Arslanıdır;

Onu iki kişi candan incitti; biri aptallığından diğeri ahmaklığından:

Her ikisinin de adı Abdurrahman'dır; birinin lakabı Mulcem, diğerinin Câmî'dir.[91]

Zahîr-i Fâryâbî'nin divanı:

Rivayetlere göre Câmî, şair Muhammed Dehekî (Kazvînî)'ye saygı gösterirdi. Bu şair ise, Câmî'ye değer vermezdi.

Şu şiirle de onu sirkatle suçlamıştı:

کـــای دزد ســـخنوران نـــامی		ای باد صبا بگو بـه جامی
از سعدی و انوری و خسرو		بـــردی اشـــعار کهنـــه و نـــو
و آهنـــگ حجازســـاز داری		اکنون گر سر حجاز داری
در کعبـــه بـــدزد اگـــر بیـــابی		دیـــوان ظهیـــر فاریـــابی

Ey saba rüzgârı Câmî'ye de ki: "Ey ünlü söz ustalarının hırsızı!

Yeni ve eskilerden şiirler aşırdın; Sa'dî'den, Enverî'den ve Husrev'den.

---

[90] Alî-yi Bâqırzâde Bekâ', *Letîfehâ-yi Edebî*, İntişârât-i Hîrmend Tahran 11382 hş., s. 105-106.

[91] Kâsıb, s. 70; krş. Hikmet, s. 240.

Şimdi de hacca gitmeye kalkıştın; hacı olmaya/ hacılıkla şöhret bulmaya niyetlendin;

Eğer Kâbe'de Zahîr-i Fâryâbî'nin divanını bulursan, onu da çal![92]

Senin mescidinde namaz kılmam!

Derler: Alâeddin Kirmânî'nin kız kardeşi **Bîce-i Herevî** (veya Mâhrû yahut Muneccime), astronomi ilmine vakıf erdemli ve zarif bir şaire idi.

Bu hanım şaire, Câmî'nin evine yakın yerde bir mescitle bir medrese yaptırdı. Câmî'nin mescitte namaz kılmasını ve medresede ders vermesini rica etti. Câmî şaka amacıyla şu beyti yazıp cevap olarak gönderdi:

Senin mihrabın, namaz kılmaya layık olmadığı için, senin mescidinde namaz kılmam!

Şaire hanım da şu beyitle ona cevap verdi:

Ey Câmî! Etrafındaki bu kadar eşek insan varken, Câmî mahlasını değiştirip Hergerdî[93] yaparsan daha münasip olur![94]

O Sünnî'dir!

Mevlânâ Hûşî adında bir şair, Câmî'ye ait bir matla beyti değiştirerek kendine mal eder.

Biri ona der: "Bu şiir Câmî'ye aittir, neden kendine mal ediyorsun?"

Şair Hûşî de cevabında der ki: "O Sünnî'dir bense Şiî'yim, Sünnî'nin malı Şiî'ye helaldir!"[95]

Câmî ve Hâmî

Derler, Safevîler'den Şah İsmail, Herat'ı ele geçirince, kitaplarda nerde Câmî'nin ismi varsa, *cîm* harfinin altındaki noktayı silip üstüne yazmalarını emretmişti.

Böylece, *Câmî* (Câmlı), *ham* ve *yontulmamış* anlamına gelen, *h̲âmî* olacaktı. Câmî'nin kız kardeşinden yeğeni şair Hâtifî, çok üzüldü ve şu iki beyi yazarak Şah İsmail'e gönderdi:

بـــس عجــب دارم ز انصـــاف شـــه کشورگشـــای
آن که عمری بر درش گردون غلامی کرده است
کـــز بـــرای خـــاطر جمعـــی لونـــد نـــاتراش
نقطـۀ جـامی تراشـیده اسـت و خـامی کـرده اسـت

---

[92] Bekâ', *Letîfehâ-yi Edebî*, s. 126.

[93] Hargerdî sözcüğü, hem *Hargerdli* anlamına Câmî'nin doğum yeri köyün adıdır hem de *eşek otaran/dolaştıran* anlamına gelir..

[94] Bekâ', *Letîfehâ-yi Edebî*, s. 119.

[95] Kâsıb, s.127.

Ülke fetheden şahın insafına çok şaşırdım. Feleğin kapısında bir ömür kölelik yaptığı kişinin;

Bir grup tıraşsız haydudun hatırı için, "Câmî"nin noktasını kazıp "<u>h</u>âmî" yapmıştır![96]

Derler, "Şah İsmail bir gün Hâtifî'nin divanını okurken bu kıt'aya rastlayınca çok hoşlanır ve güler."[97]

Câmî'nin kendi şansı ve kaderiyle ilgili eleştirisi:

با قضا جامی رضا ده گرچه حکم او تو را   از نکو سوی بد از بد سوی بدتر می برد
از برای حکمتی روح القُدُس از طشت زر   دست موسی را به سوی طشت آذر برد

Ey Câmi! Her ne kadar hükmü, seni iyiden kötüye ve kötüden daha kötüsüne çekse de, kadere razı ol!

Çünkü Cebrail, bir hikmete binaen, Musa'nın elini altın leğeninden ateş leğenine götürür.[98]

Yeter! Öldüm!

Derler: Câmî ölüm döşeğinde ruhunu teslim edeceği sırada Horasan'ın rintleri onun başında toplanıp vefatı üzüntüsünden ağlayıp figan ettiler. Vefat ettikten sonra koro halinde şu iki dizeyi okudular:

از بزم طرب باده گساران همه رفتند   ما با که نشینیم که یاران همه رفتند
نی کوهکن بی سر و پا ماند نه مجنون   از کوی جنون سلسله داران همه رفتند

Eğlence meclisinden şarap içenlerin tamamı gitti.

Artık kimle oturacağız, dostların tamamı gitti.

Ne dağ delen zavallı (Ferhat) kaldı ne de Mecnun.

Tımarhaneden zincire vurulmuşların tamamı gitti.

Vefatı esnasında birkaç hafız da *Kur'ân*'dan Yasîn sûresini okuyarak ona sıkıntı vermeye başladılar.

Birkaç âyetten sonra Câmî eziyetlerine dayanamadı, gözlerini açtı ve dedi: "Of! Yeter, kesin ben öldüm!"[99]

Sonuç olarak, birçok açıdan önemli bir şahsiyet olan Câmî'nin eserleri ve eleştirileri, devrin sosyal, siyasal, dinî ve ahlâkî yapısını yansıtması bakımından ayna gibidir. Sosyal bilimcileri ve özellikle de tarihçileri yakından ilgilendirir.

---

[96] Bekâ', *Letîfehâ*, s. 566-67; krş. Hikmet, s. 86.
[97] Hikmet, s. 86.
[98] *Dîvân-i Câmî: Fâtihetu'ş-şebâb*, I, 839.
[99] Bekâ', *Letîfehâ-yi Edebî*, s. 123-24.